

OD PRVOBORACA / HOMOHEROICUSA DO USAMLJENIH MARGINALACA I GUBITNIKA

(Marginalije o sociološkoj studiji Olivera Marković-Savić
o ratnim veteranima u Srbiji

„Od zaštitnika do štićenika“, Filozofski fakultet Kosovska
Mitrovica, 2023.)

Rat nije večna svetska nužnost.

Neka mladi odbace staru izreku:

„Ko želi mir treba da se priprema za
rat“;

*Ko hoće mir treba da se priprema za
mir!*

(Anatol Frans, slavni francuski
književnik i nobelovac
u poruci studentima)

Istorija literature ali i sociologije kao nauke otkrivaju neku tajnu vezu između autora i poetike motiva izbora po srodnosti duše, odnosno predmeta, narativa literate i vrednosne orijentacije istraživača. O tome nam je najbolji zapis ostavio genijalni Gete u svom romanu *Izbor posrodnosti*, ali i italijanski sociolog Antonio Đili u studiji *Kako se istražuje*.

Upravo najnovija studija autorice i koleginice Olivera Marković-Savić otkriva i ilustruje šifru takvog stvaralačkog koda. Naime, ona nam se posle svoje studije o fenomenu etniciteta i „ubilačkih identiteta“ u kontekstu regionalne balkanske konfliktologije, predstavila svojom studijom „Od zaštitnika do štićenika“, tj. potresnim kazivanjima o sudbini ratnih veterana i invalida iz ratova 90-ih sa prostora bivše Jugoslavije.

Na bez malo 300 stranica u ovoj knjizi ispisana je potresna ispovest

ratnih veterana u Srbiji, sa kojima je autorka vodila intervju, koristeći metodološke instrumente kvalitativne analize i interpretacije pojave koja je predmet empirijskog istraživanja.

Ova studija razotkriva tragičnu sudbinu još jedne generacije izgubljenih ratnika na Balkanu, tom raskršću svetova i civilizacija, gde se vremena zla i ratovi poput kolovrata vraćaju. Zato ova studija podseća i sažima bolne poruke iz fabule pripovetke Laze K. Lazarevića „Sve će to narod pozlatiti“. Ovde na ovom prostoru, ratovi dolaze i odlaze, dok uzroci i posledice imaju sličnu uzročnu matricu: etnocentrističke omraze i agresije najčešće se kamufliraju pozivom vladajućih elita na odbranu patrije, a potom osakaćeni ratnici bivaju prepušteni svom bolu i mucu, da samuju i tuguju. Da se pitaju – čemu sve vodi Bog Mars, ta luda tragična „fuga smrti“?

Balkan je geoprostor na kome se dodiruju ali i tragično seku lukovi različitih kultura i civilizacija. Tako je bilo kroz istoriju. Nažalost, tako je i danas. S pravom se govori da je ovo prostor nedovršenog rata i neizgrađenog mira. Na njemu je istorija veća od geografije i zato svojim tragizmom potiskuje prirodne i turističke lepote i druga bogatstva ovog prostora.

Otuda se autorica ove studije, između ostalog, pita šta ostaje posle surove i tragične ratne devastacije, sem spaljene zemlje, opustošenih ognjišta, uništene flore i faune, zgaženih života, unakaženih invalida rata; sem njihovog neprobola. Autor ovog osvrtu, iščitavajući ovu studiju nije mogao a da se ne seti jednog svog lirskog zapisa o ratnikovoj jadikovki – suzolvki pod nazivom *Plači sunce slobode*.

Gde su moje oči
 Gde su moje noge
 Kako ću se bez njih
 Radovati životu
 Kako ću u njegovom kolu
 Zaigrati
 Plači sunce slobode
 Moje oči te ne vide
 Suze su moje
 Davno postale ponornice
 U jezeru
 Na dnu duše moje
 Ispisuju moj neprobol
 Dok bauljam u mraku
 Sa štakama
 Koje su mi postale
 Jedino verni drug.
 Plači sunce slobode.

Studija kolegice Olivere Marković-Savić u svojoj kompoziciji sadrži: pored predgovora, pod nazivom „Reč pre“, sledeće delove: 1. rat kao društveni fenomen; 2. ko su ratni veterani; 3. prilog socijalnoj istoriji ratnih veterana; 4. pravna i institucionalna zaštita ratnih veterana; 5. od zaštitnika do štićenika: životno iskustvo ratnih veterana (eksplikacija rezultata empirijskog istraživanja). Pogovor – reč posle, literaturu i priloge: a) osnova za intervju; b) upitnik za udruženja ratnih vojnih veterana.

U predgovoru („Reč pre“) autorica ukazuje na univerzalnost i speci-

fičnost rata kao fenomena i njegovih surovih tragičnih posledica po populaciju, a najviše po ratnike, njihove porodice i društvo. Ovde autorka varira misao vodilju koja prožima celu studiju: o ratu kao društveno uzrokovanom fenomenu i sudbini ratnika u luku – od veterana/prvoboraca *homoheroicusa* do *homotragicusa* – invalida rata, odnosno od njihove uloge kao zaštitnika otadžbine do štićenika i najzad marginalizovane grupe, tranzicionih gubitnika i nove izgubljene generacije. Autorica ukazuje – kako rat nije nikakva *lartpour lart* – igra, već surov najtragičniji fenomen, povezan sa geopolitičkim interesima države u sukobu; u kome država, kao organ prisile, mobilise stanovništvo zavodljivom retorikom (najčešće pod parolom o ugroženosti suvereniteta otadžbine) legitimišući svoju umešanost i učešće u sukobu; a potom ih posle rata najpre trijumfalno dočekuje kao pobednike i slavljenike, da bi ih brzo zaboravila, marginalizujući njihov položaj, uvodeći u kolo igre ratne profitera. Upravo onako kako je u svojoj pripovetci *Sve će to narod pozlatiti* potresno ispričao Laza K. Lazarević, kako država u rat šalje mladost jedne zemlje idealizujući ideale njihove slavne misije u odbrani otadžbine, a potom ih u postkonfliktnom dobu brzo zaboravlja i marginalizuje, ostavlja kao gubitnike, a počinje forsirati ratne profitera, kao svoje klijente i nove preduzetnike, koji su joj potrebni za punjenje budžeta i dalji razvoj.

Prve četiri glave u strukturi studije (1. rat kao društveni fenomen; 2. ko su ratni veterani; 3. prilog socijalnoj istoriji ratnih invalida; 4. pravna institucionalna zaštita ratnih veterana), moglo bi se reći da predstavljaju teorijsko-hipotetički okvir istraživanja: u

kome su definisani osnovni pojmovi i kategorije, kao i učinjen osvrt na istoriju fenomena ratnih veterana, njihovu sudbinu, kao i prikaz pravnih i institucionalnih okvira zaštite prava ratnih veterana.

U prvoj glavi „Rat kao društveni fenomen“ daje se pregled različitih teorijskih objašnjenja rata kao oblika sukoba u rasponu od biologističko-evolucionističke teorije do racionalističkih objašnjenja ratova. Zatim se ukazuje koliko su današnji ratovi novi i drugačiji od prethodnih, a zatim se fokus autorice zadržava na državno-centrične teorije rata i rat kao organizovano nasilje

Nakon kratkog uvoda o primenjenoj metodologiji u ovom istraživanju, uzorku i belešci o kazivačima, u svojoj studiji autorica je prezentovala potresne priče o sudbini još jedne ratne generacije veterana i ratnih invalida iz 90-ih godina XX veka, koja je u kontekstu raspadanja i rata na JU prostoru žrtvovana Bogu Marsu. U istraživačkom fokusu koleginice Marković-Savić nalazi se istraživanje društvenog položaja ratnih veterana – od primarnih grupa (porodice), do njihovih problema zaposlenosti i gubitnika u eri tranzicije, do problema ostvarivanja elementarnih prava socijalne zaštite, metamorfoze njihovog identiteta u postkonfliktnom periodu do njihove organizovanosti i angažovanosti u zaštiti svojih prava.

Ova vrsta empirijskog istraživanja spada u red svojevrzne studije slučaja. Istraživanje je realizovano metodom dubinskog intervjua na uzorku od 30 ispitanika – kazivača. U strukturi kazivača ratnih veterana (sa prostora Nišavskog, Jablaničkog i Pčinjskog okruga) našla se: 2 oficira, 3 podofi-

cira, 5 vojnika na odsluženju vojnog roka, 10 dobrovoljaca (vojnika po ugovoru), 9 pripadnika rezervnog sastava vojske i 1 policajac. Ova skupina kazivača po obrazovnom profilu je različitog nivoa: 2 sa osnovnom školom, sa srednjom 21, sa višom 5, sa visokom spremom 2. Uzorkom je obuhvaćeno i njih 15 ispitanika veterana invalida rata, koji imaju oštećenje od 20% do 100%. Što se tiče radnog statusa u uzorku ima: 10 zaposlenih kazivača, 9 penzionera i 11 nezaposlenih. Većina od njih je u braku i imaju dece, izuzev dva kazivača. Većina kazivača-ispitanika ima rešeno stambeno pitanje ili su stambeno zbrinuti u roditeljskoj kući. Ova grupa ispitanika ratnih veterana i ratnih invalida ratovali su na prostoru širom bivše Jugoslavije: od Bosne, Hrvatske do Kosova i Metohije.

Do uzorka kazivača autorka je došla metodom slučajnog izbora. U sinopsisu kao metodološkom okviru za dubinski intervju sadržana su sledeće oblasti pitanja: I opšta sociodemografska obeležja; II najbliže društveno okruženje – porodica; III druge primarne grupe u okruženju (komšije, poznanici...); IV materijalni standard i zaposlenost; V obaveštenost o pravima veterana; VI lični i kolektivni identitet ratnih veterana; VII uključenost u institucije, organizacije (zadovoljstvo i nezadovoljstvo njihovim radom) i društveni aktivizam ratnih veterana.

Metod produbljenog intervjua kao instrument sakupljanja empirijske građe o društvenoj pojavi koja je predmet istraživanja najčešće je korišćena u socijalnoj psihologiji, etnologiji i antropologiji ali i sociologiji radi ispitivanja i saznavanja socijalnih stavova i subjektivnog zadovoljstva i nezadovoljstva pojedinaca i društvenih grupa i otkrića

njihovih identitetskih karakternih matrica i tipoloških socijalnih maski. U savremenoj sociologiji, između ostalih autora, ovaj metod koristio je i poznati francuski sociolog Pjer Burdije, a u nas profesorka Zagorka Golubović u svojim antropološkim, sociološkim i kulturološkim istraživanjima.

Iako se u studiji ne ukazuje na šire determinizme raspada/razbijanja SFRJ na patuljaste pudl-državice na balkanskom geoprostoru, koji idu iz globalnog okruženja i geostrateških interesa moćnih zapadnih sila, jer to i nije u fokusu predmeta istraživanja, treba podsetiti i na tu dimenziju. Naravno, destruktivna uloga spoljnih faktora mogla je ostvariti određeni uticaj samo uz duboku strukturalnu krizu sistema kao i objektivnih i subjektivnih faktora u zemlji.

Kratak osvrt na sprovedeno anketno istraživanje (metodom dubinskog intervjua), početkom druge decenije XXI veka; dakle sa distancom najmanje od 10 godina posle ratova na JU prostoru pokazuje proračunom da su kazivači u vreme ratova imali u proseku između 30 i 45 godina, to su najbolje godine života. Najstariji kazivač, u vreme rata imao je 51 godinu, a u vreme sprovođenja ovog istraživanja 61 godinu, dok je najmlađi za vreme rata imao 20 godina, a za vreme sprovedenog istraživanja 30 godina.

Potresni su narativi kazivača o dramatičnoj ratnoj istoriji ove generacije ratnika iz 90-ih godina na prostoru Srbije i Jugoslavije. I pored specifičnosti u životnoj i ratničkoj liniji njihovog učešća na ratištima u različitim zonama sukoba – od Bosne, Hrvatske do Kosova i Metohije i osobenih portreta ličnosti, koji su natopljeni stresovima, bolom i narušenim mentalnim zdrav-

ljem i fizičkim integritetom, kao i porodičnim tragedijama; svi oni nose u sebi i određena univerzalna obeležja ratnih generacija (sa posleratnim sindromima i problemima adaptacije, reintegracije i resocijalizacije u postkonfliktnom periodu). Iako je jedan broj mobilisan, većina od ispitanika ratnih veterana u rat su krenuli kao dobrovoljci, motivisani političkom retorikom da je otadžbina ugrožena. U ideološkoj homogenizaciji i legitimaciji ratnog sukoba, kao potka spleli su se brojni diskursi – od poziva na slobodarsku tradiciju, epski identitet, do obnove sećanja na nacionalne mitove, patrijarhalni moral, heroizam i martinijanstvo.

Surovost ratnih krvoprolića i sudbina ostavili su snažne devastirajuće posledice po zdravlje i ličnost ne samo ratnika već i njihovih porodica. Pored fizičkih povreda, mnogi od njih pate i od ratnih stresova i žive u senci ratnih sindroma PTCP-a. Ratnici nerado pričaju o svom ratnom iskustvu; nemaju otklon prema drugima sa one strane ratnog bojišta, ali najveći broj ne bi da ponovo ratuje. Retki su, među kazivačima, koji su i posle ratova, kao ratni veterani nastavili da profesionalno ratuju na drugim ratištima u konfliktnim zonama savremenog sveta. Većina ratnika kazivača u ovom intervjuu smatra da su njihovi ideali izdani i da su oni postali prekobrojna generacija. Bez obzira da li su u rat odlazili sa velikom iluzijom, uz euforičnu medijsku propagandu, a vraćali se (ko je imao sreću da se vrati) kao slavljеници – prvoborci, dok oni danas sebe doživljavaju kao usamljene marginalce, nezadovoljne svojim položajem i tretmanom u društvu. Sebe smatraju dvostrukim gubitnicima: ratnim i tranzicionim.

Studija kolegice Marković-Savić pokazuje oscilatoran i ambivalentan odnos prema ratnim veteranima – države i civilnog društva. U rasponu od „faze medenog meseca“, tj. euforičnog pokazivanja zahvalnosti za učestvovanje u ratu; preko tzv. faze „otrežnjenja“, kojom se preispitivala sva težina problema zbrinjavanja onih koji su u ratu nastradali, do „faze negacije“, kojima se preispituje opravdanost vođenja ratova i njegovih rezultata. Autorka u interpretaciji ove građe empirijskog istraživanja koristi teoriju devijantnosti Houarda Bekera, u kojoj se ističe da društvene grupe stvaraju pravila: šta je prihvatljivo a šta devijantno i u tom kontekstu, nastaju promene u proceni vrednosti ponašanja grupa u rasponu od poželjnog do društvenostigmatizovanog. Na ovom fonu autorka ukazuje kako su u nas ratnici u situaciji kada su kao prvoborci odlazili na ratništvo i ratovali za „svoj narod“, poželjno vrednosno ocenjivani, da bi po povratku iz rata njihovo učešće u ratu počelo dobijati konotaciju stigmatizovanog devijantnog ponašanja. Jedan od kazivača je bolno ocenio da su ratni veterani degradirani, ne samo od države već i od strane primarnih grupa i okoline; te da pripadaju marginalizovanoj grupi, čiji položaj nije dostojanstven i zakonom uređen, već su prepušteni da se sami bore i izbore za pristojan položaj u društvu.

Knjiga *Od zaštitnika do šticećenika – sociološka studija o ratnim veteranima u Srbiji* kolegice Olivera Marković-Savić predstavlja prerađenu doktorsku disertaciju (*Društveni položaj ratnih veterana u Srbiji: studija slučaja*, odbranjene 2012.) čiji je mentor bio prof. dr Đokica Jovanović, a recenzenti su prof. dr Nada Sekulić i prof. dr Jasmina

Petrović. U ovoj studiji je data potresna slika sudbine ratnika veterana – u rasponu od zaštitnika do šticećenika: od ponosnih poklonika i slavljenika patriotizma i odbrane suvereniteta zemlje do tragičnih gubitnika i društvenih marginalaca. Ova potresna kazivanja ispitanika (ratnih veterana i ratnih invalida) kao da nas opominju: da se na Balkanu, trusnom geopolitičkom prostoru nedovršenog rata i neizgrađenog mira, ne treba igrati zapaljivom ratnom retorikom, sudbinom i budućnošću novih generacija. Jer, istorijsko iskustvo najbolje je pokazalo preskupu cenu takve retorike i ideolopoklonstva prema dobošarima rata i Boga Marsa. Nove generacije treba učiti kulturi mira, toleranciji, dijalogu i razumevanju, a ne isključivosti i agresivnosti. U ovom duhu želimo podsetiti se poruka velikih humanista: španskog filozofa i rektora Univerziteta Miguel Unamuna – da mlade generacije treba obrazovati za rad i mir a ne da oblače ratne uniforme i ginu. Kao i upozorenje Rejmona Arona: da je, nažalost, danas čovečanstvo u pogledu kulture mira još uvek u stanju detinjstva, tj. nepunoletnosti, te da će proteći još mnogo vekova da mir i razvoj budu primarni ciljevi istinskog napretka. Veliki filantrop i Mahatma Gandhi je u borbi za oslobođenje od kolonijalizma razvio strategiju nenasilnog pokreta otpora, pod devizom: „U nenasilju je čovekovo dostojanstvo koje zahteva da bude priznat jedan jedini viši zakon: sila duha... Te da nema veće religije od Istine, Pravednosti i nepodeljene ljubavi prema ljudima... Moj život, moja dela i moje biće streme traganju za Mir i Ljubav kao ciljem!“

Nažalost, ni sva masovna ratna krvoprolića iz XX veka kao da nisu poslužila kao nauk i opomena savreme-

nom čovečanstvu. Ratni plamen se i u trećoj deceniji XXI veka širi planetom aktiviranjem novih konfliktnih zona u savremenosti, odnoseći masovne žrtve (Ukrajina, Gaza) u kojima najviše gine civilno stanovništvo (deca i žene). Idolopoklonici Boga Marsa kao da danas igraju sudbonosni nuklearni rulet, uvodeći čovečanstvo u novu neizvesnost, koja može dovesti do nove Atlantide čovečanstva. Istaknuti mirotvorac Johan Galtung, direktor Međunarodnog instituta za kulturu mira, bio je u pravu kada je u svojoj studiji *Mirnim sredstvima do mira* poručio: „Borba za drugojačiji razvoj, kao i borba za drugojačiji mir, mora da se vodi i osporavanjem, pa čak i transformacijom zapadne kosmologije, svih onih duboko ukorenjenih verovanja koje definišu mir pomoću oružja, razvoj pomoću novca“. Naš istaknuti humanista i sociolog religije dobročinstva Đuro Šušnjić nam poručuje: „Samo vaspitanjem i obrazovanjem za dijalog i toleranciju može se steći svest da je drugi čovek naša dopuna, a ne pakao... Ako ideju dijaloga i tolerancije jedno društvo ne ugrađuje u karakter svojih članova, onda ono nema budućnost!“.

Studija „**Od zaštitnika do štite-nika**“ koleginice Olivere Marković-Savić predstavlja dragocen doprinos

sociološkom proučavanju društvenog položaja i sudbine ratnih veterana i invalida u nas. Ona može pomoći da problemi ove kategorije ljudi budu vidljiviji u našem društvu. Takođe, nadam se, da može uznemiriti svest i odgovornost vladajuće elite, kao i državnih i društvenih institucija, za rešavanje brojnih pitanja u ostvarivanju staleških i institucionalnih prava ratnih veterana invalida.

Potresnim porukama svojih junaka (kazivača ratnih veterana) ova studija predstavlja svojevrstni protestni antiratni manifest i može jačati samosvest novih generacija o tragičnim posledicama ratova na ovim prostorima ali i o značaju razvoja mirovnih pokreta na trusnom geopolitičkom prostoru Balkana, na kome je mir egzistencijalni uslov opstanka naroda i napretka društva i emancipacije svakog pojedinca. Obnova i revitalizacija takvog pokreta danas je i nasušna potreba Evrope i sveta, kada na fonu restauracije „kapitalizma katastrofe“ (N. Klajn), narasta radikalna desnica kao prethodnica ratnih dobošara, širenja konfliktnih zona i najave krvoprolića globalnih razmera.

Ljubiša R. Mitrović